

УДК 347.115: 347.121.2

DOI: 10.15587/2523-4153.2023.286533

ПРАВОВА ПРИРОДА СВОБОДИ ВОЛІ: ОСНОВОПОЛОЖНІ ІДЕЇ ТА ДЕФІНІЦІЯ

В. О. Савченко

The study aims to determine the legal nature of freedom of will, its definition and its place in the legal system as an idea, principle and norm. Research methods were chosen to consider the set goal and tasks: general and unique scientific methods of scientific knowledge of legal phenomena. In particular, the following research methods were applied: comparative-legal, formal-logical, systemic-structural, dialectical and others. These methods were used in their interdependence. The methodology contains information on philosophical aspects, methodological foundations of scientific knowledge, study of the structure and main stages of research. The paper examines the combination of two definitions, freedom and will, taking into account the legal specificity. The study proves that freedom in law is the possibility of behaviour not prohibited by law and the absence of coercion, except in cases, provided for by law. Will, in law, is the ability to control one's actions and manifestation from the outside, conscious regulation of one's behaviour, which is not limited to the legally defined possibility of behaviour. It is noted, that freedom has a passive character as the possibility of specific behaviour, and will is the active use of one's rights and opportunities. Will is the active use of freedom. The author emphasizes that although free will has a transcendent basis, it is inherent in law, confirmed by its global manifestation in legal science and practice. It is emphasized, that free will is a multi-layered, complex legal concept with a fundamental meaning. The position on the possibility of understanding freedom of will as a legal idea, an idea-principle, an idea-institute and an idea-norm that are not directly enshrined in normative legal acts, but reflected through the content of other legal institutions, principles and norms based on it, is substantiated. It is proved, that in the broadest sense, freedom of will in law is a legal idea, and the author's definition is proposed

Keywords: freedom of will, principles of law, autonomy of will, philosophy of law, civil law, legal nature, law functions, system of law, freedom of will in law, legal idea

How to cite:

Savchenko, V. (2023). Legal nature of freedom of will: fundamental ideas and definition. ScienceRise: Juridical Science, 3 (25), 4–10. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2023.286533>

© The Author(s) 2023

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license hydrate

1. Вступ

Природа свободи волі завжди привертала увагу науковців. Вона досліджувалась філософією, теологією, психологією та правом, але досі залишається на межі трансцендентності та іманентності. Свобода волі вже стала міждисциплінарним поняттям, складним, еkleктичним поєднанням різних поглядів, що, як зазначають Д. Фокс і А. Стайн, обґрунтовує її розуміння як такої, що суперечить сучасній науці та метафізиці [1].

Проте правова природа свободи волі досі не має чітко окресленої дефініції, хоча її природа носить фундаментальний характер, який так і не було визначено правовою доктриною. Ідея свободи волі пронизує всі галузі права, набуваючи особливого значення для цивілістики, яка базується на принципах диспозитивності, свободи та вільного волевиявлення, порушення яких є підставою для визнання правочинів недійсними, звільнення від відповідальності та має принципове значення для всіх підгалузей цивільного права. Проте, законодавство досі не містить визначення свободи волі, не окреслює його межі та принципи. Сама правова природа свободи волі досі залишається не визначеною, розшаровуючись в дефініціях правових принципів, інститутів та норм. В той же час, аналіз цивільного законодавства, правової доктрини та практики підтверджує істотний вплив свободи волі на право, а її прояв зустрічається в більшості норм та принципів. Зазначене обумовлює актуальність визначення правової природи свободи волі, її місця в системі права як ідеї, принципу або норми.

2. Літературний огляд

Проблематика свободи волі досліджувалась багатьма науковцями, але досі не було сформульовано її правову природу та визначено її місце в системі права. До сьогодні так і невизначено чи є свобода волі правовою ідеєю, принципом, інститутом чи нормою. Визначення правової природи свободи волі та її функцій має принципове значення для вирішення актуальних проблем цивільного права, більш якісного розуміння його підгалузей та вдосконалення правозастосовної практики.

В той же час, спроби узагальнити ідею свободи волі можна знайти у працях різних науковців.

Так Д. Фокс і А. Стайн зусереджують увагу на значенні свободи волі в контексті ідеї, що закон повсюдно розділяє розум і тіло [1]. Це призводить до обмеження власної свободи правовими нормами, зводячи її у ранг мірила правомірної поведінки.

Ідеї Ф. Шауера зводяться до заперечення надлишкової детермінації понять, визнаючи юридичну мову такою, що вимагає тлумачення у світлі конкретних цілей правової системи [2]. З чого можна зробити висновок про доречність правової невизначеності такого складного поняття як свобода волі.

В. Гришук виділяє фактори індивідуального психофізичного характеру, які можуть визначати раціональність і нормативність свободи волі [3, с. 13], що відображає спробу поєднання правового та психологічного тлумачення цього явища.

Л. В. Ярмол та С. Вандьо визнають свободу волі засобом який дає можливість людині чинити певні діяння (дію чи бездіяльність) та порівнюють її з бажанням та внутрішнім переконанням [4, с. 253].

К. Герман наголошує, що свобода волі обмежується правами і свободами інших людей, принципами моралі, інтересами загального добробуту і є можливістю будь-якого волевиявлення та пропонує визнати та закріпити її у законодавстві на рівні принципу, а не права [5, с. 121].

О. О Коваленко ототожнює поняття волі в праві та свободу волі, яка відповідає усім сутнісним характеристикам права і тим самим відмінна від довільної волі і протистоїть свавілля [6, с. 119].

А. Дж. Колбер підтверджує проблематику нормативної невизначеності свободи волі та визначає таке ставлення до неї як підказки які не слід ігнорувати, якщо ми серйозно ставимося до цінності верховенства права [7].

Як бачимо, існують поодинокі спроби зрозуміти природу свободи волі, але вони так і не призвели до необхідного результату.

3. Мета та завдання дослідження

Мета дослідження – визначити правову природу свободи волі, її поняття та місце в системі права як ідеї, принципу та норми.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. з'ясувати стан наукової дослідженості правової природи свободи волі та її місця в правовій системі;
2. встановити дефініцію свободи волі в праві як правової ідеї, ідеї-принципу, ідеї-інституту та ідеї-норми;
3. визначити правові функції ідеї свободи волі.

4. Матеріали та методи

Для проведення дослідження було проаналізовано наукові публікації українських та іноземних дослідників у сфері права та філософії. Додатково використовувалось законодавство та судова практика. Методи дослідження були обрані з урахуванням поставленої мети й завдань: загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання правових явищ. Зокрема були застосовані наступні методи дослідження: порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, діалектичний та інші. Діалектичний метод пізнання дозволив ґрунтовно вивчити національне законодавство з урахуванням міжнародних стандартів. Для визначення спільних та відмінних ознак використано порівняльно-правовий метод. Формально-логічний метод сприяв встановленню понятійного апарату та змісту чинного законодавства. Зазначені методи використовувалися в їх взаємозалежності. Методологія містить відомості про філософські аспекти, методологічні основи наукового пізнання, вивчення структури та основних етапів дослідження.

5. Результати дослідження та їх обговорення.

Правова природа досліджуваної проблематики ґрунтується на поєднанні двох дефініцій, свобода та волі, з урахуванням правової специфіки.

Б. Кістяківський пише про сутність права як свободи людини, але свободу не будь-яку, а певним чином визначену та забезпечену, адже свобода – це притаманні людині властивість і фор-

ма життя, що відображають її прагнення до самовираження, самореалізації, але це не означає, що свобода є можливістю здійснення будь-чого [8, с. 225]. В цьому ми бачимо підтвердження ідеї наявності у людини свobodної волі, яка дає їй можливість вільно приймати рішення та вчиняти дії, але лише в межах визначених правовими нормами. Право як сукупність волі та розуму розглядав в своїх працях В.Шкода, де функція волі допомагає людині приймати вірні рішення [9]. В доповнення цього В. Грищук виділяв фактори індивідуального психофізичного характеру, які можуть визначати раціональність і нормативність свободи волі [3, с. 13].

Академічне розуміння свободи зводиться до її визначення як відсутності політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства; воля [10]. Свобода є усвідомленням допустимих меж людської поведінки, які залежать від конкретної ситуації людського існування (індивідуального і суспільного) і в цьому плані є усвідомленням необхідності, а атрибутивними ознаками свободи як духовного феномена є вибір (адже духовний «простір» є плюралістичним «полем можливостей») і відповідальність (корелят необхідності у сфері духу). У цьому відношенні свобода як «пізнана необхідність» («фаталістична свобода») є лише формальною («виродженою», позбавленою своїх істотних ознак) [11].

В юридичній енциклопедії свобода у праві пов'язується не просто з відповідальністю суб'єкта за свої дії, яка має на увазі його свободу волі, але й з «мірою» відповідальності – «рівня» відповідальності вчинків. Встановлення цієї міри відповідальності за діяння викликано вимогою справедливості, справедливого присуду – «міри» покарання [12, с. 516].

Узагальнюючи можна дійти висновку, що академічне розуміння свободи зводиться до визнання її як можливості вільно приймати рішення без залежності від зовнішніх факторів.

Свободу як можливість вибору розуміють більшість вчених. Так О. О. Пунда визначає свободу як можливість прояву з боку суб'єкта своєї волі на ґрунті усвідомлення законів розвитку природи і суспільства; свобода – це здатність людини діяти у відповідності до власних цілей та інтересів, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності (дійсності) [13, с. 12]. Н. О. Лосский визначав свободу через можливість прийняття людиною вольових рішень, як елементу психічної діяльності людини, де вольовими актами є всі процеси, що складаються з «моїх» прагнень, відчуження «моєї» активності і зміни (внутрішньої або зовнішньої), що супроводжується почуттям або незадоволенням [14, с. 25]. Л. В. Ярмол та С. Вандьо визнають свободу природним станом людини, за якого вона чинить певні діяння (дію чи бездіяльність) відповідно до своєї волі, бажання та внутрішнього переконання [4, с. 223]. В своєму дослідженні вони приходять до висновку, свобода виступає природною ознакою і водночас необхідністю людини, є втіленням самодостатності та індивідуальності кожного. Автори визнають, що особливість свободи полягає у її суперечності: якщо вона необмежена, то сама себе усуває.

З одного боку, право існує для втілення свобод, а значить, свобода людини має вищий характер у порівнянні з правом. Право існує для людей, для захисту їх свобод та свободи взагалі. З іншого боку, свобода не може виходити за межі встановлені правом. Сама свобода окремої людини закінчується там, де починається свобода іншої людини. І як відомо, право може обмежувати свободу людини та її права, у визначених випадках. Право та свобода волі мають нерозривний зв'язок та формують вектор розвитку один одного. Так свобода волі окреслює парадигму, в якій має розвиватися право, а право окреслює межі свободи волі та умови її реалізації.

Повертаючись до нормативного розуміння свободи необхідно звернутись до ч.1 ст.19 Конституції України в якій закріплено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством [15, ст. 19]. Зазначена норма породжує дуалізм меж свободи. З одного боку, це свобода розпоряджатися своїми суб'єктивними права і виконувати обов'язки. Тут відображається головна ідея права про дозволеність всього, що не заборонене законом. З іншого боку, мова йде про чітке додержання правових норм державою та його органами за принципом «дозволено лише те, що закріплено в законі».

Аналіз ст. 19 Конституції України дає підставу твердити і про відповідальність за порушення ідей свободи. Як зазначено в науково-практичному коментарі Конституції України, конституційна заборона примушення робити те, що не передбачено законодавством, має широкий сенс і повинна тлумачитися як неприпустимість будь-яких незаконних дій одного суб'єкта права щодо іншого як у відносинах між громадянами, так і громадян з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, органів держави між собою. Зокрема, держава, її органи, органи місцевого самоврядування, посадові особи не можуть примушувати інші органи, суспільні утворення громадян поступати, діяти іншим чином, ніж це передбачено Конституцією та законами України [16, с. 140]. Слід погодитись і з тим, що примушення з метою здійснення неправомірних дій може бути як щодо використання суб'єктивних прав (наприклад, схилення громадянина поза його волю до вступу в ту чи іншу політичну партію чи громадську організацію), так і щодо виконання юридичних обов'язків (наприклад, – до прийняття органом держави чи органом місцевого самоврядування, їх посадовою особою незаконного нормативно-правового або індивідуального правового акта) [16, с. 141]. Недодержання ідей свободи має велике значення для цивільно-правових відносин та, наприклад, може стати наслідком для визнання правочину недейсним через вади волі.

Отже, свобода полягає в можливості будь-якого волевиявлення, що не завдає шкоди іншим і загальному благу, іншими словами, юридична свобода обмежена правами і свободами інших людей, принципами моралі, інтересами загального добробуту виключно з метою її утвердження та реального забезпечення [5, с. 121].

Воля – одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. Воля – право розпоряджатись чимось на свій розсуд. Воля – відсутність обмежень, привілля, незалежність [17].

О. О. Коваленко пропонує визначити волю в праві як свобідну волю, яка відповідає усім сутнісним характеристикам права і тим самим відмінна від довільної волі і протистоїть свавілляю, воля, це рушійна сила прагнення та бажання [6, с. 119]. Схожу ідею висловлює І.І. Качала, яка під волею розуміє не тільки фізичну якість особи, а й право ніким не бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, і бути вільним у виборі своєї манери поведінки та мати право здійснювати на власний розсуд розвиток своєї особистості (за умови непорушення прав і свобод інших людей), а також гарантована можливість реалізації передбачених конституційних прав і свобод [18, с. 250]. Таке визначення достатньо широко окреслює поняття свободи, але вбачається еkleктичним поєднанням понять свобода, воля, правоздатність та дієздатність. В той же час така позиція близька до поглядів Ф. Шауера, який обґрунтовуючи лібертаріанське ставлення до свободи волі доводить, що терміни *mens rea* не слід застосовувати до людей, які діють механічно [2], тобто, поза власною волею.

Узагальнюючи спробуємо вивести наступні поняття:

Свобода в праві – це можливість поведінки незабороненої законодавством та відсутність примусу, окрім випадків передбачених законом.

Воля в праві – це здатність керувати своїми діями та їх проявом у ззовні, свідоме регулювання своєї поведінки, що не обмежується лише законодавчо визначеною можливістю поведінки.

Наведенні дефініції характеризуються активною та пасивною формою, де свобода носить пасивний характер як можливість певної поведінки, а воля є активним використання своїх прав та можливостей. Воля є активним використання свободи.

Повертаючись до місця свободи в системі права, К. Ю. Герман зазначає, що свобода, якій не надано форму правової норми, має бути визначена та закріплена у законодавстві на рівні принципу (а не права) як вищої мети, на якій ґрунтується право, що розкриває та конкретизує можливість індивіда вільно виражати свою волю в рамках існуючої системи законодавства [5, с. 121]. Але погодження з позицією К. Ю. Герман призведе до проголошення свободи волі принципом, на якому ґрунтуються інші принципи права, що робить її над принципом (супер принципом). З урахуванням цього ми вважаємо, що свобода волі виходить за межі розуміння принципу та отримує форму правової ідеї, яка проявляється у принципах автономії, плюралізму, толерантності, непорушності прав людини та тощо.

Правова ідея є найбільш загальним, абстрактним виразом сутності права, його «проектом» чи завданням («регулятивною ідеєю»), вона становить ідеальний аспект буття права, його форму (в «аристотелівському» розумінні) [19, с. 140]. Глобальність правової ідеї свободи волі підтверджується її проявом в усьому праві. Нівелювання ідеї свободи волі призводить до верховенства закону, пригнічення прав людини, нехтування політичними правами, а справедлива судова система втрачає сенс, не можуть існувати демократичні суспільства та, врешті респт, сучасні ліберальні, державні та над державні цінності втрачають механізми реалізації. Це наближає правову ідею свободи волі до ідеї прав людини [20], справедливості та інших фундаментальних цінностей, які, за думкою Н. Сіммондса, представляють собою стандарти, які є *нормативними*, керуючими тим, що ми *повинні* робити, незалежно від того, чого від нас можуть вимагати поточні практики та інституції [21]. Ідея свободи волі стає надбудовою, парадигмою, яка визначає вектор розвитку права та формується як імператив. За аналогією з обґрунтуваннями імперативу добросовісності Д. Г. Павленком [22, с. 16], можна визначити, що імператив свободи волі формулює поведінку учасників правовідносин та вказує на зв'язок цивільного права з природним правом, оскільки застосування свободи волі є необхідним елементом та передумовою нормального розвитку суспільства незалежно від їх закріплення у законодавстві.

Проте, не дивлячись на фундаментальне значення свободи волі, законодавець не виділяє її як норму або принцип, а в нормативно-правових актах взагалі відсутнє таке поняття. В той же час, ідея свободи волі проходить через всю нормативну базу, наднаціональне законодавство та відображається в судовій практиці. А. Дж. Колбер визначає таке ставлення до свободи волі як підказки які не слід ігнорувати, якщо ми серйозно ставимося до цінності верховенства права [7]. Ідея свободи волі по крихтам розшаровується у правових системах та нормах, не отримуючи втілення як окремий інститут, принцип або норма. Ми вважаємо, що це зумовлено міждисциплінарним характером та глобальністю цієї ідеї, що ускладнює її нормативне закріплення, а також відсутністю сформованої та усталеної концепції. І хоча свобода волі має трансцендентну основу, вона є іманентною для права, що підтверджується її глобальним проявом у юридичній науці та практиці.

Ми вважаємо, що свобода волі в праві є правовою ідеєю і пропонуємо наступне авторське визначення:

Свобода волі як правова ідея – це частина правової ідеології яка відображає здатність людини усвідомлено, вільно та самостійно приймати та реалізовувати рішення щодо участі у правовідносинах шляхом вчинення дій або бездіяльності, розпорядження суб'єктивними правами та виконання обов'язків, а також можливість нести правову відповідальність за них і виступає базисом для права, його принципів та правового регулювання.

За відсутністю нормативного закріплення, правова ідея свободи волі втілюється через ідеологию, які підкоряють собі офіційне та неофіційне життя, присутні в політиці та науці, моралі та праві і т. д., є жорсткими нормативними структурами, які не допускають у свої внутрішні смислові та ціннісні межі нічого з того, що могло б вплинути на стійкість і стабільність того соціального порядку, на охороні якого вони стоять [23]. І хоча такі ідеї-норми не містять прямого посилання на свободу волі, вони відображають її сутність, використовуючи поняття «добровільність», «за згодою (домовленістю) сторін», «вільне волевиявлення», «заборона примусу», «за бажанням» тощо.

Отже, свобода волі має форму правової-ідеї, але може займати власне місце в системі права як менші складові елементи які відображають її суть.

Свобода волі як правова ідея-принцип – це впровадження правової ідеї свободи волі в інших галузевих та загальних правових принципах які відображають її сутність, або ґрунтуються на ній.

Свобода волі як правова ідея-інститут – це система пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин і відображають ідею свободи волі, або ґрунтуються на ній.

Свобода волі як ідея-норма – це впровадження правової ідеї свободи волі в інших правових нормах які відображають її сутність, або ґрунтуються на ній.

Отже, свобода волі можна розглядати як правову ідею, ідею-принцип, ідею-інститут та ідею-норму які прямо не закріплені в нормативно-правових актах, але відображені через зміст інших правових інститутів, принципів та норм, що ґрунтуються на ній.

Р. Р. Еман доводить, що ідея повинна виконувати свою функцію, якщо вона хоче бути дійсною, оскільки реальність є стандартом знання, теоретична ідея повинна відповідати дійсності, якщо вона хоче виконувати свою функцію, адже якби це не відповідало дійсності, то не вело б до знання, а реальність ідеї є основою її дійсності, оскільки це робить можливим виконання її функції [24, с. 225]. Для комплексного розуміння свободи волі як правової ідеї необхідно встановити які функції вона виконує, що підтвердить її дійсність.

Ми виділяємо наступні функції свободи волі як правової-ідеї: правостворююча та регулятивна.

Правостворююча функція полягає у впливі на вектор нормотворення та формування правосвідомості. Хоча юридично свобода волі не має прямого закріплення в нормативних актах, фактично вона відображена через інші правові принципи, інститути та норми. Ідею свободи волі імplementовано в усі під галузі цивільного права, а тому вона впливає на розбудову законодавства та формування ціннісних орієнтацій права виступаючи латентним мірилом нормо творення. Аналіз чинного цивільного законодавства підтверджує відсутність прямих нормативних протиставлень правовій ідеї свободи волі.

Регулятивна функція полягає у створенні нормативних вимог які передбачають обов'язковість застосування свободи волі для участі у цивільних правовідносинах. Це підтверджується умовами про добровільність, згоду сторін, вільне волевиявлення, заборону примусу тощо.

Правові функції свободи волі доповнюються психологічними: спонукальною та гальмівною. Спонукальна функція забезпечує виконання обов'язків та вчинення дій. Якщо в людини відсутня актуальна потреба виконувати дію, але при цьому необхідність виконання її вона усвідомлює, воля створює допоміжне спонукання, змінюючи смисл дії, зумовлюючи переживання, пов'язані з передбаченими наслідками дії [25, с. 152]. В цивільному праві можна навести приклад, коли сторона не хоче виконувати договірні зобов'язання, але воля спонукає її до цього, мотивуючи правовою відповідальністю. Гальмівна функція навпаки направлена на стримування протиправної поведінки. Людина здатна гальмувати виникнення небажаних мотивів, виконання дій, поведінку [25, с. 152]. В цивільному праві ця функція застосовується коли людина відмовляється від порушення нормативних правил.

Практичне застосування наведених функцій актуалізується в контексті кожної підгалузі цивільного права і можна зробити висновок про виконання реальних функцій свободою волі як правової ідеї, що свідчить про її дійсність та ґрунтовність.

Зазначене обумовлює актуальність проведення подальших досліджень значення свободи волі для окремих підгалузей та інститутів цивільного права. Ми впевнені, що розуміння правової природи свободи волі впливає на вирішення сучасних актуальних проблем цивільного права.

6. Висновки

1. Проведе дослідження доводить, що свобода волі є багатозначним, складним правовим поняттям та має фундаментальне значення. Свободу волі можна розглядати як правову ідею, ідею-принцип, ідею-інститут та ідею-норму які прямо не закріплені в нормативно-правових актах, але відображені через зміст інших правових інститутів, принципів та норм, що ґрунтуються на ній.

2. В найбільш широкому розумінні свобода волі в праві є правовою ідеєю яку можна визначити наступним чином: свобода волі як правова ідея – це частина правової ідеології яка відображає здатність людини усвідомлено, вільно та самостійно приймати та реалізовувати рішення щодо участі у правовідносинах шляхом вчинення дій або бездіяльності, розпорядження суб'єктивними правами та виконання обов'язків, а також можливість нести правову відповідальність за них і виступає базисом для права, його принципів та правового регулювання.

Свобода волі як правова ідея-принцип – це впровадження правової ідеї свободи волі в інших галузевих та загальних правових принципах які відображають її сутність, або ґрунтуються на ній.

Свобода волі як правова ідея-інститут – це система пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин і відображають ідею свободи волі, або ґрунтуються на ній.

Свобода волі як ідея-норма – це впровадження правової ідеї свободи волі в інших правових нормах які відображають її сутність, або ґрунтуються на ній.

3. Свобода волі займає особливе місце в правовій системі виконуючи правостворюючу та регулятивну функції. Правостворююча функція правової ідеї свободи волі полягає у впливі на вектор нормотворення та формування правосвідомості і вона відображена через інші правові принципи, інститути та норми. Регулятивна функція полягає у створенні нормативних вимог які передбачають обов'язковість застосування свободи волі для участі у цивільних правовідносинах.

Конфлікт інтересів

Автор декларує, що не має конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування

Дослідження проводилось за підтримки British Academy та CARA.

Доступність даних

Рукопис не має пов'язаних даних.

Подяка

Автор висловлює подяку редакції журналу за можливість даної публікації, а також British Academy, CARA, Оксфордському університету та Харківському національному університету імені В.Н. Каразіна за підтримку у дослідженні.

Література

1. Fox, D., Stein, A. (2015). Dualism and doctrine. *Indiana Law Journal*, 90 (3), 975–1010. Available at: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=11156&context=ilj>
2. Schauer, F. (2015). Is law a technical language? *San Diego Law Review*, 52, 501–514. Available at: <https://digital.sandiego.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1110&context=sdlr>
3. Гришук, В. К. (2014). Антропологічні основи відповідальності людини. *Університетські наукові записки*, 2 (50), 5–17.
4. Ярмол, Л. В., Вандьо, С. (2015). Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки*, 825, 252–257.
5. Герман, К. (2015). Розвиток ідеї свободи у філософських та правових дослідженнях. *Право та інновації*, 3 (11), 115–123.
6. Герман, К. (2015). Development of the idea of freedom in philosophical and legal research. *Pravo ta innovatsii*, 3 (11), 115–123.
7. Коваленко, О. О. (2017). Воля і свобода волі як категорії сучасного трудового права. *Від громадянського суспільства – до правової держави*. Харків: Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 117–120.
8. Kolber, A. J. (2016). Free will as a matter of law. *Philosophical foundations of law and neuroscience*. Oxford University Press, 9–28. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198743095.003.0002>
9. Сікач, І. В. (1999). *Правова держава: Концепція Б. Кістяківського*. Науковий вісник Дипломатичної академії України, 2, 223–230.
10. Шкода, В. В. (1997). *Вступ до правової філософії*. Харків: Фоліо, 223.
11. Свобода. Академічний тлумачний словник української мови. Available at: <http://sum.in.ua/s/svoboda>
12. Бичко, І. Свобода. Філософський енциклопедичний словник. Available at: <https://slovyk.me/dict/fes/svoboda>

12. Шемшученко, Ю. (Ред.). (2003). Юридична енциклопедія. Т. 1. А–Г. Київ: Українська енциклопедія.
13. Пунда, О. О. (2006). Право на свободу. Хмельницький: Евріка, 248.
14. Лосский, Н. (1903). Основные учения психологии с точки зрения волюнтаризма. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича.
15. Конституція України № 254к/96-ВР (1996). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
16. Тацій, В. Я., Петришин, О. В., Барабаш, Ю. Г. та ін. (Ред.) (2011). Конституція України. Харків: Право.
17. Воля. Словник української мови. Available at: <http://ukrlit.org/slovnyk/%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8F>
18. Качала, І. І. (2010). Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти честі та гідності особи. Актуальні проблеми держави і права, 55, 248–252.
19. Данилян, О., Дзьобань, О. (Ред.) (2017). Філософія права. Харків: Право, 448.
20. Gorecki, J. (1987). Human Rights: Explaining The Power of a Moral and Legal Idea. The American Journal of Jurisprudence, 32 (1), 153–169. doi: <https://doi.org/10.1093/ajj/32.1.153>
21. Simmonds, N. E. (2008). Jurisprudence and the nature of law. Law as a moral idea. Oxford University Press, 1–36. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199552191.003.0001>
22. Павленко, Д. (2008). Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва.
23. Бачинин, В. (1999). Філософія права и преступления. Харків: Фолио, 224.
24. Ehman, R. (1961). The Ideas of Reason. The Review of Metaphysics, 15 (2), 225–235. Available at: <http://www.jstor.org/stable/20123876>
25. Варій, М. (2009). Психологія. Київ: Центр учбової літератури, 1007.

Received date 18.07.2023

Accepted date 28.08.2023

Published date 13.09.2023

Віктор Олександрович Савченко, PhD, Associate Professor, Research Fellow, Oxford Uehiro Center for Practical Ethics, University of Oxford, St. Ebbes str., 16-17, Oxford, United Kingdom, OX11PT, доцент, кафедра цивільно-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
E-mail: savchenko.viktor@gmail.com